

Tiedon kiertokulkua 1700-luvun Turussa

Laura Hollsten ja Johanna Wassholm

*

Vuonna 1229 paavi Gregorius IX lähetti Perugiasta Turun piispalle kirjeen, jossa hän määräsi seudulla olevat muinaiset pakanallisille riiteille omistetut lehdot ja kulttipaikat piispan käyttöön. Paavi Gregoriuksen bulla mainitaan kahdessa *Auraican* tämän numeron artikkelissa. Toivo Viljamaa viittaa kirjeeseen artikkelissaan ”Hiidenkankaat – Muinaissuomalaisten kulttipaikat Algot Scarinin ja H. G. Porthanin kirjoituksissa” ja huomauttaa, että sekä Scarin että Porthan ovat käyttäneet kirjettä lähteenään käsitellessään pakanuuden ajan pyhiä paikkoja Suomessa. Myös Matti Peikolan ja Mari-Liisa Varilan artikkelissa ”Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinille kuulunut kokoomakäsikirjoitus esimerkkinä tekstien välittymisestä 1700-luvun alussa” mainitaan paavin kirje, joka on kopioituna Escholinin kokoomakäsikirjoitukseen. Scarinin ja Porthanin tapauksessa bulla toimi historiantutkimuksen lähteenä, kun taas Escholinin motiivina lienee ollut maamme historiaan liittyvien asiakirja- ja muun lähdeaineiston kerääminen. Molemmista tapauksista voidaan puhua tiedon kiertokulusta. Tiedon kiertokulun kannalta on kiinnostavaa, että paavi Gregoriuksen kirjeeseen viitataan jopa kolmessa eri yhteydessä: Scarinin tutkimuksessa, Israel Escholinin kokoomakäsikirjoituksessa ja Porthanin teoksessa *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (1782).

Tutkittaessa tiedon kiertokulkua 1700- ja 1800-luvuilla avainhenkilöitä ovat lukeneisto ja oppineet, jotka toimivat yliopistoissa ja kirjastoissa tai seurakuntien pappeina. Painettujen kirjojen lisäksi kokoomakäsikirjoitukset ovat merkittävä tutkimuslähde. Ne voivat kertoa siitä, mitä tietoa pidettiin tärkeänä ja millaisia verkostoja pitkin tieto kulki ja miten eri osapuolet tekivät yhteistyötä. Peikolan ja Varilan tutkima käsikirjoitus on Turun kaupunginkirjaston vanhaan kokoelmaan kuuluva 1700-luvun alkupuolella laadittu käsikirjoitus. Se koostuu etupäässä ruotsin- ja latinankielisistä teksteistä, mutta myös saksankielisestä piispa Henrikiä koskevasta kertomuksesta sekä kreikkaa, hepreaa, muinaissuomalaista ja suomea sisältävistä aineistoista. Käsikirjoituksen laatijoina on kuusi eri henkilöä, joista neljä kopioi tekstejä ja kaksi teki niihin lisäyksiä. Peikola ja Varila tarkastelevat käsikirjoitusta kodikologisesta, paleografisesta ja tekstuaalisesta näkökulmasta ja päätyvät johtopäätökseen, että käsikirjoitus on alun perin kuulunut Escholinille. Israel Escholin (n. 1700–1742) opiskeli Turussa professori Algot Scarinin johdolla ja toimi myöhemmin Siuntion kirkkoherrana. Vuonna 1726 Escholin laati Scarinin johdolla Paulus Juustenin Piispainkronikkaa käsittelevän graduualliväitöskirjansa. Peikolan ja Varilan mukaan Escholinia innoitti sama pyrkimys kuin Scarinia ja Porthania – mielenkiinto oman maan historiaa kohtaan.

Algot Scarin nousee keskeiseksi henkilöksi verkostossa, jossa historiaa käsittelevä tieto liikkui 1700-luvulla. Scarin toimi Turun akatemian valtio-opin, moraalin ja historian professorina 1722–1761. Hänen kiinnostustaan historiantutkimukseen kuvaa se, että hän

kieltäytyi, kun hänelle tarjottiin paremmin palkattua tointa arvostetummassa teologisessa tiedekunnassa, koska halusi tutkia historiaa. Kahdessa ohjaamassaan opinnäytteessä *Pyhä Henrik Suomen apostoli* (1737 ja 1748) Scarin käsitteli kristinuskon levittämistä Suomeen, käännäytystyötä, saarnahuoneita, ensimmäisiä kirkkoja ja kirkon maaomistusta. Hänen ansiostaan myös paikallishistorian tutkimus sai jalansijaa Turussa. Historiallisen tiedon lisäksi Scarin arvosti ajankohtaista tietoa. Hän toi Upsalasta Turkuun opetusmuodon, jossa luennoitsija kommentoi ja taustoitti (ulkomaisista) lehdistä lukemiaan uutisia.¹

Viljamaan mukaan Porthan käytti lähteenään Scarinia kuvatessaan pakanallisia kulttipaikkoja suomalaisten varhaista uskontoa käsittelevässä teoksessaan *De superstitione*. Vaikka Scarin ja Porthan tukeutuivat kirkollisiin ja valtiollisiin asiakirjoihin, he luottivat myös paikallistietoon. Satakuntalaiset Erik ja Kristian Lencqvist (isä ja poika) toimivat Porthanin lähteinä, kun taas Scarin sai pakanallisia kulttipaikkoja koskevaa tietoa Mynämäestä kotoisin olleilta veljeksiltä Matthias ja Gregorius Halleniukselta. Vaikka yllä mainitut tiedonantajat kertoivat omien seutujensa tavoista, he olivat oppineita miehiä. Tämä pätee myös arkkipiispa Haquinus Spegeliin, jonka *Skriftelige bewis hörande til Swenska kyrkio-historien eller Biskops Chrönikan* (1716) mainitaan lähteenä sekä Scarinin että Porthanin tutkimuksissa. Viljamaan mukaan Scarin näki pakanallisen pyhäkön kahdella tavalla. Se oli yhtäältä antiikista periytyvän käsityksen mukaan pyhä lehto tai metsä ja toisaalta aikalaiskäsityksen mukaisesti pyhiä paikkoja olivat vanhasta kultista muistuttavat maastokohdat. Antiikin kirjallisuus leimasi ajan sivistyneistön ajattelua siinä määrin, että antiikin perintö sekoittui myöhemmistä dokumenteista ja paikallisilta tahoilta saatuihin tietoihin.

Omakohtaisempaa tietoa edustaa Uumajan pitäjältä vuonna 1779 Turkuun opiskelemaan tullut Pehr Stenberg (1758–1824). Stenbergin viime vuonna ilmestynyt omaelämäkerta *Pehr Stenbergs leverbesbeskrivning: av honom själv författad på dess lediga stunder* avaa kiinnostavia näkökulmia opintoihin ja opiskelijaelämään 1780-luvun Turussa. Stenberg osallistui Porthanin psykologian luennoille, ja Porthan lienee toiminut nuoren miehen avomielisen omaelämäkerran innoittajana. Näin Stenbergin omaelämäkerta voidaan nähdä osana sielunoppia, josta Porthan oli kiinnostunut. Ingvar Dahlbackan artikkeli ”En bondson blir präst” tarkastelee Stenbergin ”luokkaretkeä” talonpojan pojasta papiksi.

Yhteiskunnassa liikkuva tieto kohtasi myös esteitä. Suomessa merkittäviä tiedon ”portinvartioita” olivat Turun akatemian professorit, joiden kautta tieto suodattui ja välittyi. Marja Jalava käsittelee tässä numerossa julkaistavassa Porthanin päivän seminaarissa 8.11.2017 pitämässään esitelmässä ”Porthan ja terve järki” Porthania kantilaisuuden vastustajana. Porthan arvosteli Kantin ”mystistä kieltä ja omaa terminologiaa, jota vain sen salaisuuksiin vihityt opetuslapset saattavat ymmärtää”, ja piti aluksi Kantin filosofiaa ohimenevänä muoti-ilmiönä. Turun akatemian professorina Porthanilla oli valta vaikuttaa siihen, mitä tietoa opiskelijoille opetettiin. Niinpä kantilaisuus löi läpi Turun akatemiassa vasta Porthanin kuoltua vuonna 1804. Kantin filosofiaa voidaan pitää myös esimerkkinä siitä, miten tieto saatettiin kokea vaarallisena.

¹ Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja gööttiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Helsinki SHS 1993.

Kuten Heli Rantala ja Jukka Sarjala toteavat kolumnissaan ”Turun monet romantiikat”, Kantin filosofiaa oli alettu luennoida Upsalan yliopistossa vuonna 1788 ja Kant leimattiin oitis kumouksellisen jakobinismien ja ateismin edustajaksi. 1800-luvun alun filosofiset ja poliittiset murrokset heijastuivat myös Turun akatemiaan ja viranomaiset olivat huolissaan akateemisten ihmisten kiinnostuksesta saksalaisia filosofejia kohtaan. Porthanin oppilas Franz Michael Franzén (1772–1847), joka oli välittänyt kantilaisia virtauksia Turkuun Upsalasta 1790-luvulla, alkoi kuitenkin suhtautua Kantin oppeihin kriittisemmin toimiessaan käytännöllisen filosofian professorina vuodesta 1801 alkaen.² Toisaalta Kantin innoittama idealismi herätti innostusta Turussa 1810-luvulla, kuten A. I. Arwidssonin (1791–1858) toiminta osoittaa. Liikkeellä olevaa tietoa on vaikea pysäyttää. Eri tahoilta tuleva tieto punoutuu yhteen ja synnyttää paikallisia muunnelmia. Poliittiset olosuhteet, yhteiskunnallinen ilmapiiri ja yksittäisten henkilöiden verkostot ja kiinnostuksen kohteet mahdollistavat tiedon kiertokulun ja asettavat sille rajat.

Laura Hollsten

FT. Yleinen historia. Åbo Akademi
laura.hollsten (apud) abo.fi

Johanna Wassholm

FD. Forskare
Yleinen historia. Åbo Akademi
johanna.wassholm (apud) abo.fi

² Juhani Pietarinen, Eurooppalainen filosofia ja Turun Akatemia, *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* (2012), 5–15.